

ДАВНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94 (37) : 355

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2023.5.228>

Дмитро Галдін*

МЕЧІ ВОЇНІВ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ В І СТ. ДО Р.Х.

Анотація: Політичні горизонти могутнього Риму швидко розширювалися, й успішні перемоги у військових конфліктах давалися завдяки належним чином сформованій, озброєній і навченій армії. А практична, проста й ефективна зброя була вагомою складовою успішних боїв римської армії. Римські легіони на той час були однією з наймогутніших сил в Європі. Варвари тремтіли перед їхніми могутніми лавами. Римські стяги в II-III ст. майоріли по всьому Середземномор'ю. Землі імперії простягались від Британії на півночі, Іспанії на заході, узбережжя північної Африки на півдні й території сучасної Туреччини та Ізраїлю на сході. У II ст. імперія досягає свого розквіту, а в наступному, III ст. можна спостерігати певні кризові явища, які також вплинули й на римське військо.

Римське військо було найкращим в Європі того часу не просто так. Вони мали гарну дисципліну, першокласну виучку та добре озброєння, яке допомагало їм неодноразово перемагати ворога у різних умовах. Римське озброєння вдало поєднувалось з їхньою тактикою. Легіонери закидали ворогів дротиками, а після цього у ближньому бою кололи своїх ворогів короткими мечами, прикриваючись довгими прямокутними щитами у щільному строю. Однією з характерних особливостей римських легіонерів було те, що їхнє озброєння й обладунки мали більш-менш уніфікований характер, тобто всі воїни легіону мали схоже озброєння й обладунки. Це сприяло застосуванню однієї тактики в бою та спрощувало забезпечення війська всім необхідним. На сьогодні вже важко собі уявити стародавнього римського легіонера без свого прямокутного щита, короткого меча, дротика й обладунків – шолома та сегментованого обладунку. Звісно озброєння постійно зазнавало вдосконалень і конструктивних рішень.

Дане дослідження стосується клинкової зброї воїнів Стародавнього Риму, а саме, меча – клинкової зброї ближнього бою. На основі писемних та археологічних джерел, доступних сьогодні, можемо дослідити специфіку озброєння римського воїна та проаналізувати зміни в клинковому озброєнні, що допомогло римлянам об'єднати всю Італію, а згодом – запанувати в усьому Середземномор'ї. Своїми мечами та списами давні римляни здобули багато славних перемог і проклали собі дорогу у вічність, отримавши почесне місце у військовій історії.

Ключові слова: Античність, Рим, клинкова зброя, меч, воїн

У нашому непростому світі жодна держава не може обійтись без сильного війська, оскільки рано чи пізно буде завойована. Далеко не завжди можна домовитись з ворогом

* Галдін Дмитро Олександрович – студент кафедри історії стародавнього світу та середніх віків історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна);

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-4727-2770>; e-mail: demetrius1010101@ukr.net

дипломатичним шляхом і тоді конфлікт вирішують силою зброї. Марк Туллій Цицерон казав: «Закони мовчать серед брязкоту зброї»¹. Римська імперія увійшла в історію як одна з наймогутніших держав світу, яка коли-небудь існувала. Однак, вона не могла постати без допомоги сили. Саме силою та вмінням свого війська Рим здобув собі славу і могутність.

Актуальність даної теми дослідження обумовлена тим, що озброєння є неодмінним елементом кожного війська в усі часи, в тому числі й давньоримського. А дослідження озброєння є частиною військової історії.

Метою роботи є дослідження давньоримського клинкової зброї ближнього бою, аналіз і визначення його характерних особливостей в I ст. до Р.Х. Для досягнення цієї мети поставлені такі завдання: дослідити на основі першоджерел та археологічних знахідок характерні особливості давньоримського клинкового озброєння; з'ясувати специфіку давньоримського короткого меча в I ст. від Р.Х.; проаналізувати зміни в клинковому озброєнні давньоримського війська у I ст. та визначити ключові чинники успіху римської армії.

У ході дослідження опрацьовані писемні, зображувальні й археологічні джерела. Писемні джерела є вагомим доповненням до пам'яток матеріальної культури, заповнюючи прогалини, які не може цілком заповнити археологія. Тому в роботі звертаємось до творів наступних античних авторів: Полібія, Тита Лівія, Вегеція, Онасандра й ін. Також основу дослідження складають археологічні знахідки озброєння чи його решток, до яких належать знахідки озброєння та спорядження з багатьох куточків Європи куди ступав римський легіон. Маємо у своєму розпорядженні інформацію про чимало знахідок з місць розкопок в Англії, Німеччині й інших країн Європи.

Вагомими для дослідження даної теми є роботи британського історика, дослідника історії Античності, наукового співробітника Оксфордського університету Пітера Конноллі, які внесли суттєвий вклад у вивчення античної зброї й обладунків². У процесі дослідження даної теми також опрацьовані роботи Майка Бішопа³, Саймона Джеміса⁴ та інших науковців з Європи. Проте, у даній статті виокремлено та проаналізовано зміни саме у клинковому озброєнні римської армії та в конкретних хронологічних межах, що уможливило її написання.

Мечі були основною зброєю ближнього бою римського воїна впродовж всієї історії Стародавнього Риму. Римський короткий меч, який римляни використовували протягом багатьох століть, називали *gladius*.

Для того, щоб можна було скласти перше враження про ефективність короткого римського меча, можна звернутись до Лівія, який яскраво описав враження македонського війська від наслідків дії такої зброї, свідками якої вони стали під час

¹ Цицерон М.Т. В защиту Тита Анния Милона (пер. М. Гаспарова) // Античная литература. Рим: хрестоматия для филологических факультетов университетов / Н.А. Федоров, В.И. Мирошенкова. Москва: Высшая школа, 1981. С. 203.

² Коннолли Питер. Греция и Рим. Эволюция военного искусства на протяжении 12 веков = Greece and Rome at War / Пер. с англ. А. Хромовой. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2009.

³ Bishop M.C. The Gladius. The Roman Short Sword. Osprey Publishing, UK, 2016.

⁴ James S. Rome and the Sword: How Warriors and Weapons Shaped Roman History. London & New York, NY: Thames & Hudson, 2011.

сутички з римською кіннотою: «Звикнувши воювати з греками та іллірійцями і бачити рани, нанесені металними списами, стрілами і рідко – піками, тепер, дивлячись на спотворені іспанськими мечами тіла, відрубані разом з плечима руки, відрізані разом із всією шиєю голови, відкриті нутрощі та інші жахливі рани, вони з жахом уявляли собі взагалі, проти якої зброї, проти яких людей їм доведеться битися»⁵.

Звичайно, Лівій був римлянином, який писав приблизно через два століття після описаних ним подій, спираючись на розповіді та старі джерела. Незважаючи на це, йому вдалося передати той жах, який могли відчувати македоняни, зіткнувшись з цією страшною зброєю. Дійсно, в останні роки на розкопках в Серро де ла Крус та Валенсії, Іспанія виявили понівечені тіла, які датуються серединою II – початком I ст. до Р.Х.⁶ та послужили підтвердженням слів Лівія.

Спочатку гладіусом називали будь-які мечі, а не лише короткі, тобто це був термін. Не всі римські воїни використовували гладіуси. В республіканський час у ходу були також і грецькі ксифоси. Тим не менше, *gladius Hispaniensis*, тобто меч іспанський, як його називає Лівій, був одним із символів римського воїна, разом з тим символізуючи могутність Риму. Також такі мечі були черговим доказом того як вдало римляни запозичували та пристосовували до своїх потреб зброю та спорядження інших народів.

Гладіус являв собою одноручну клинкову зброю, довжина якої варіювалася від 60 до 85 см у різний період. Клинки ранніх мечів мали листоподібну форму. Гарда мечів була не надто широка, а мала трохи більшу ширину ніж у леза. Вага мечів складала приблизно 1 кг. Гладіус зазнавав низки змін протягом століть. Мабуть це було пов'язано не стільки з технологічними змінами у виготовленні, скільки зі зміною тактики та стилю бою.

Спосіб у який користувалися коротким мечем, був одним з причин для суперечок, які стосуються римського війська. Колоти кінцем чи рубати краєм, адже джерела дають відомості про обидва способи використання таких мечів. Автори віддають перевагу способам, які давали змогу завдати ворогу смертельних поранень. Римські воїни були добре треновані й їхнє озброєння гармонійно поєднувалось. Жоден варвар, який би взяв до рук короткий меч, не був так добре підготовлений, щоб ефективно його використовувати, так як це робили римські воїни.

Римляни вважали, що їх короткий меч має іберійське походження, на що також вказує назва *gladius Hispaniensis* та археологічні знахідки. Іспанський короткий меч, який був грізною зброєю в руках кельтиберів, котрі служили в армії Ганнібала, зазвичай ототожнюють з прототипом римського гладіуса. Збереглися приклади мечів з Піренейського півострова, знайдені в Осуні, Ла Осера та Кінтана де Гормаз⁷. Вони були коротші ніж більшість ксифосів, у середньому довжиною близько 400 мм. Це можуть бути мечі, на які посилається Полібій в описі озброєння кельтиберських воїнів у битві при Каннах у 216 р. до Р.Х.: «Щити іберів та кельтів були схожі між собою по формі, а мечі тих і інших сильно відрізнялись: саме іберійським мечем однаково зручно колоти та рубати, тоді як галатським можна тільки рубати, і до того ж на деякій відстані»⁸.

⁵ Ливий Тут. История Рима от основания города. Москва: ЭКСМО, 2010, XXXI, 34.

⁶ Bishop M.C. The Gladius... P. 4.

⁷ Bishop M.C. The Gladius... P. 9.

⁸ Полибий. Всеобщая история. Москва: Наука, 2007. III, 114.

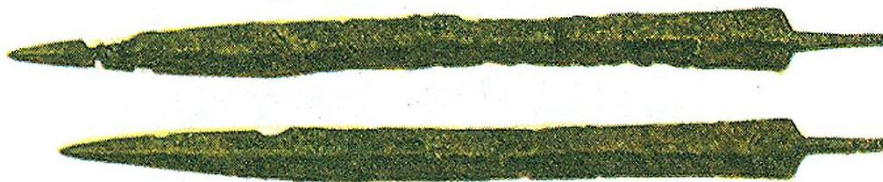

Рис. 1. Два гладіуса, знайдені в Шмігелі, Словенія

Ціла купа залізних речей була знайдена поблизу Шмігеля в Словенії⁹, серед яких були два зразки мечів датованих кінцем III – першою половиною II ст. до Р.Х., які вважають ранніми *gladius Hispaniensis* (рис. 1). Довжина клинків мала 600 мм, а ширина 45 мм.

Рис. 2. Меч у своїх піхвах з острова Делос, Греція

Меч з острова Делос (рис. 2)¹⁰ пов'язаний з однією з римських кампаній проти кілійських піратів у I ст. до Р.Х., які використовували цей острів як центр для работоргівлі. Меч зберігся разом зі своїми піхвами. Довжина меча складає 640 мм, що робить його великим у порівнянні з ранніми кельтиберійськими прото-гладіусами чи навіть пізнішими мечами типу Майнца. Фрагмент леза з Осуни (Іспанія) може також належати до цього періоду¹¹.

Збереглося рідкісне зображення цього типу мечів на надгробку римського центуріона Мінуція з Падуї, Італія (рис. 3)¹², який датується серединою I ст. до Р.Х. і має виразне трилопатеve навершя. Меч, знайдений у Сокнопайоу Несос в Єгипті¹³ поділяє багато характеристик інших ранніх видів такої зброї, але є більшим за меч з Делоса, і тому деякі вчені класифікують його як спату. Він був знайдений з цілим руків'ям та елементами піхв. Однак руків'я було просто обмотане тканиною навколо стержня держака, що могло вказувати на імпровізований ремонт, а не оригінальну особливість. Ця знахідка датується приблизно часом надгробного пам'ятника Мінуція, або можливо, трохи пізнішим часом. Він має схожість з *gladius Hispaniensis*, а його навершя схоже з тим, яке зображено на надгробку Мінуція.

⁹ Bishop M.C. The Gladius... P. 11.

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Bishop M.C. The Gladius... P. 11.

¹² Ibid. P. 12.

¹³ Davoli P., Miks C. A New "Roman" Sword from Soknopaiou Nesos (El-Fayyum, Egypt). *ISAW Papers* 9 (2015). DOI: <http://doi.org/2333.1/c59zw6cw>

Рис. 3. Надгробок Мінучія з Падуй, Італія

Деякі мечі, датовані раннім августинським періодом – останні три десятиліття I ст. до Р.Х., схожі з пізньореспубліканськими мечами. Вони мають довгі леза, більші ніж у мечів раннього імперського періоду типу Майнц. До них належать приклади з Фонтілле (Франція) та з Джубіаско(Швейцарія)¹⁴.

Клинки все ще мають довжину 600 мм або трохи більше, а в ширину трохи більше ніж раніше – 60 мм. Плечі клинка все ще були заокруглені у своїй основі. Самі клинки мали форму листка.

Що стосується того, як використовували гладіуси у республіканський період, то є два основних типи джерел. По-перше, ми маємо літературні розповіді, що описують використання такої зброї римлянами в бою. По-друге, існують графічні археологічні докази того, що сталося з жертвами цієї зброї.

Грецький історик Полібій, який воював з римлянами проти македонців, а згодом ставши другом і довіреною особою Сципіона Еміліана, був очевидцем ефективності гладіуса:

«Окрім щита до озброєння входить меч, який носять у правого стегна та називають іберійським. Він має міцний клинок, а тому добре коле та наносить важкий удар обома сторонами»¹⁵.

В одному уривку він підкреслює важливість римського гладіуса як колючої зброї:

¹⁴ Bishop M.C. The Gladius... P. 12.

¹⁵ Полібій. Всеобщая история... VI, 23.

«...самі ж вони використовували прямі мечі, якими не рубали, а кололи, для чого і служило вістря зброї. Уражаючи ворогів у груди та обличчя і наносячи удар за ударом, римляни завдяки передбачливості трибунів покляли на місці велику частину ворожого війська»¹⁶.

Даний уривок оповідає події бою римлян проти інсубрів, кельтського племені у 223 р. до Р.Х. – час, коли нібито ксифос все ще використовувався римлянами. Цілком можливо, Полібій використав анахронізм, розповідаючи про сучасне йому використання мечів у минулому. Однак, це те, що були схильні робити давні історики. Універсальне використання меча можна побачити у наступному уривку, де Полібій описує тактику, стрій і стиль ведення бою римлян, у порівнянні з грецькою фалангою: «Озброєний римлянин так само займає три фути простору; але у римлян при сутичці сам на сам потрібна свобода руху, коли воїн прикриває своє тіло щитом, повертаючись кожен раз в сторону, звідки загрожує удар, коли він б'ється мечем, який і рубає, і коле. Звідси ясно, що римському воїну потрібен простір і він має бути відділеним від свого товариша, як бокового, так і того, що стоїть позаду, щонайменше трьома футами»¹⁷.

Події, які описує Полібій, сталися за його життя, приблизно в середині II ст. до Р.Х. На той час *gladius Hispaniensis* вже перебував на озброєнні римських воїнів. Лівій писав значно пізніше, під час правління Августа і йому також властиві анахронічні твердження. Його «історія Риму» була створена на основі інших давніх джерел і попередніх авторів. У праці описано в основному події республіканського періоду. Його графічний опис ефекту дії гладіуса наводить на думку про його значний психологічний вплив, а також по суті – фізичний. Знахідки скелетів на розкопках в Іспанії, Серро де ла Крус, датовані 150-125 рр. до Р.Х. та Валенсія, датовані 75 р. до Р.Х. підтвердили опис Лівія, надавши чіткі докази жорстоких ран, які завдали цим жертвам, включаючи відтяти кінцівки¹⁸. Вони є очевидним доказом існування меча, який використовувався і для рубаючих ударів.

У Серро де ла Крус були знайдені два скелети обличчям вниз з явними травматичними ознаками. Один ідентифікований як молодий чоловік 20 років. У нього виявили порізане плече, можливо це був результат невдалої спроби обезголовлення. Була ще одна травма хребта, завдана ззаду, ймовірно, з низхідним рухом¹⁹.

Знахідки з Валенсії надали ще більш наочніші докази дії такої зброї. Майже напевно це був результат жорстокості вже після бою, а не результат самого бою. Одну людину проштрикнули пілумом і відрубали всі чотири кінцівки. В іншого була відрубана голова та покладена між його ніг. Тут лишається мало місця для сумнівів у тому, що це робота іспанського гладіуса²⁰.

Діонісій Галікарнаський, який писав за часів Августа, описуючи події у IV ст. до Р.Х. дає черговий приклад використання римського меча, порівнюючи стиль ближнього бою римських воїнів з варварами: «Зазвичай, спосіб вести бій у варварів, маючи в більшості

¹⁶ Ibid, II, 33.

¹⁷ Ibid, XVIII, 30.

¹⁸ Bishop M.C. The Gladius... P. 36.

¹⁹ Quesada F., Muniz I., Lopez Flores I. La guerre et ses traces: destruction et massacre dans le village iberique du Cerro de la Cruz (Cordoba) et leur contexte historique au IIe s.av. J.-C. // F. Cadiou and M. Navarro (eds). La Guerre et ses traces. Conflits et societes en Hispanie a l'epoque de la conquete romaine (IIIe-Ier s.a.C). Ausonius Memories, 2014. Vol. 37. P. 231-71. Bordeaux, Ausonius Editions.

²⁰ James S. Rome and the Sword... P. 100.

звіроподібний і скажений характер, був безладним і не мав стосунку до військового мистецтва. Адже вони то піднімали мечі вгору і на манер диких кабанів наносили удари, навалюючись всім своїм тілом подібно якимось дроворубам чи землекопам, то направляли неприцільні удари збоку, наче намагаючись розрубати разом з самими обладунками все тіло противника. Потім вістря своїх мечів вони відводили в сторону. У римлян же оборона та їх бойові прийоми проти варварів були надійні й забезпечували значну безпеку. Адже коли варвари ще тільки заносили свої мечі, вони, піднирнувши під їх руки і піднімаючи вверх щити, а потім зсутулившись і пригнувшись, робили їх удари марними, оскільки ті направлялись занадто високо. Самі ж вони, тримаючи мечі прямо, били ворогів в пах, протикали боки та вражали внутрішні органи ударами в груди. А у кого бачили ці частини тіла захищеними, тим підрізали сухожилля під колінами або на щиколотках і перекидали їх на землю – тих, які скреготіли зубами, кусали щити і видавали крик, схожий на рев, як дикі тварини»²¹.

Хоча тут йдеться мова про події IV ст. до Р.Х., все одно цей опис дає досить чітке пояснення того, як римляни використовували свої мечі і тактика ближнього бою з часом по суті не змінилась. Хоча, цілком імовірно, що Діонісій теж анахронічно описує сучасне йому використання гладіуса, перенісши це назад у минуле. Довгі *gladius Hispaniensis*, разом із специфічними шоломами типу Монтефортіно та Колус, які на додачу до голови захищали і шию, вказують на такий стиль бою, який описав Діонісій. Довгі клинки у той час використовували як в кавалерії, так і в піхоті.

Плутарх також дає досить хороший опис наслідків застосування римського меча. Він розповідає про те, як Кассій Сцева, один з найдосвідченіших центуріонів Цезаря, будучи тяжко пораненим, завдав ворогу сильного удару мечем. Ось що він пише: «...Кассій Сцева, який в битві при Дірахії, втративши око, вибитого стрілою, поранений в плече і стегно дротиками та прийнявши своїм щитом удари ста тридцяти стріл, покликав ворогів, наче бажаючи здатись, але коли двоє з них підійшли до нього, то одному він відтяв руку мечем, іншого змусив втікати ударом в обличчя, а сам був врятований, тими хто прибув на допомогу»²².

Більшу частину періоду використання гладіусів у римській армії їх носили у піхвах справа на поясі. Піхви, як правило, розташовувались так, що отвір знаходився вище рівня талії, і часто на рівні пахв. Деякі сучасні коментатори скаржились, що у такому разі меч буде важко витягти у разі потреби. Однак такі твердження були легко спростовані сучасними реконструкторами²³. Римські центуріони зазвичай носили меч зліва, тому що вони досить нечасто використовували щити.

Піхви мечів могли прикрашати різноманітними різьбленнями, які зображали різноманітні сценки, тварин і т.д.²⁴ Меч – це перш за все зброя, а потім вже – прикраса і символ статусу. Отже, меч, як і будь-яка зброя, потребує відповідного догляду. Нам точно невідомо, як утримувались і доглядались леза мечів, хоча деякі поєднання піску та

²¹ Дионисий Галикарнасский. Римские древности / Пер. Н.Г. Майоровой и др. Отв. ред. И.Л. Маяк. Москва: Издательский дом «Рубежи XXI», 2005. Т. 3. XIV, 10.

²² Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Москва: Издательство «Наука», 1994. Цезарь, XVI.

²³ Bishop M.C. The Gladius... P. 46.

²⁴ Ibid. P. 46-48.

оливкової олії, можливо, використовувалися як абразив для підтримування їх у чистоті та полірування. Для заточки леза використовували точильні камені, знахідки яких відомі з багатьох розкопок у місцях, де розташовувалися римські військові табори. У разі будь-якої поломки, мечі могли віднести до майстерні для ремонту. Могли замінити зламане руків'я тощо²⁵.

Як зазначалося вище, давньоримськими мечами республіканського періоду типу *gladius Hispaniensis* можна було наносити як і колоті удари, так і рубати. Однак, римські легіонери здебільшого билися в щільному строю з використанням великих прямокутних щитів, що передбачало використання мечів для нанесення саме колотих ран противнику, адже так було зручніше. Отже для того, щоб воїни могли ефективно битися в строю, їх треба було цьому навчити, а також регулярно тренувати, таким чином відточуючи їхню майстерність.

Навчання та тренування воїнів було одним з ключових чинників успіху римської армії довгі роки, в тому числі і тренування з мечем. У 209 р. до Р.Х., захопивши Новий Карфаген, Сципій Африканський ввів нові методи навчання для своїх військ в іспанському поході, що включали характерні гладіаторські компоненти, такі як вправи з дерев'яною та затупленою зброєю. Для безпеки воїнів під час тренувань могли використовувати спеціальні кульки на кінчиках зброї, щоб таким чином уникнути поранень²⁶.

Подібні методи використовував Публій Рутилій Руф у 105 р. до Р.Х., використовуючи послуги викладачів з гладіаторської школи, щоб ті навчили його легіонерів краще відбивати та завдавати удари²⁷. Незабаром Гай Марій найняв солдатів, яких навчали ті самі інструктори для відбиття загрози кимврів²⁸.

Одним з вагомих джерел інформації про давньоримське військове мистецтво, у тому числі і володіння мечем, є праця Веґеція – «Про військові справи». Хоча Веґецій і жив у IV-V ст., у його праці спостерігається значний вплив військових надбань давніх предків, а також праці інших авторів, які він склав до купи. Він у своїй роботі рекомендує імператорам використовувати досвід предків і навчати римське військо, так як це робили колись, таким чином відродити військову славу Риму.

У праці Веґеція зберігається кілька описів тренувань воїнів з мечами. Ось дещо з того, що він описує: «Древні таким чином вели вправи з новобранцями. Вони сплітали з прутів закруглені щити, які мали важити вдвічі більше, ніж звичайні, які призначені для бою. Також замість мечів новобранцям давали дерев'яні палиці, які також важили вдвічі більше. З цією тренувальною зброєю вони вранці і після полудня тренувалися на дерев'яних опудалах. Кожен новобранець мав вбити для себе в землю таке окреме дерев'яне опудало, так щоб воно не качалось і мало 6 футів у висоту. Новобранці вчилися вражати опудало в голову й обличчя, боки, голені, намагалися підрізати підколінки, відступати, наскакувати, кидатися на нього, як на справжнього ворога; так він робить на цьому опудалі всі види нападу. При цих вправах завжди велика увага приділялась тому, щоб новобранець,

²⁵ Ibid. P. 50.

²⁶ Полибий. Всеобщая история... X, 20; Ливий Тут. История Рима от основания города... XXVI, 51.

²⁷ Valerius Maximus, II, 3, 2.

²⁸ Coulston J.C.N. Gladiators and soldiers: personnel and equipment in ludus and castra // Journal of Roman Military Equipment Studies. 1998. Vol. 9. P. 2-3.

намагаючись уразити ціль і нанести рану, сам не відкривав жодної частини свого тіла та не підставляв її для удару»²⁹.

А ось свідчення все того ж Вегеція про те, що римські мечі були призначені більше для нанесення колотих ран: «Крім того новобранців вчили не рубати, а колоти. Рублячий удар, який сильний він би не був, не часто буває смертельним, так як життєво важливі органи захищені зброєю та кістками; навпаки, при колючому ударі достатньо встромити меч на два дюйма, щоб рана виявилась смертельною, але важливо, щоб зброя зайшла в життєво важливі органи. Ще коли наноситься рублячий удар, оголюється права рука та правий бік; колючий удар наноситься при прикритому тілі і ранили ворога раніше, ніж той встигне помітити. Ось чому в битвах римляни користувались переважно цим способом»³⁰.

Вдвічі важчу зброю римські воїни використовували під час тренувань для того, щоб у разі використання справжньої зброї в реальному бою, вони могли рухатись швидше та впевненіше³¹.

Друга форма навчання була для більш досвідчених солдатів і полягала у тренувальному бою з реальною людиною, яка рухалась. Для таких боїв також використовували дерев'яні палиці замість мечів³². Як тільки воїни засвоювали основні рухи, вони переходили на другий етап навчання, який мав більш динамічний характер. Опонент також рухався і міг завдавати ударів у відповідь.

Що стосується застосування бойового меча в реальному бою, то ми не маємо жодних свідчень з перших рук про використання гладіуса в бою. Свідчення істориків, які до нас дійшли, не відображають повноту картини досить чітко, а їхній можливий бойовий досвід і знайомство зі зброєю було досить обмежене. Декілька авторів, зокрема Юлій Цезар, який писав досить докладні розповіді своєї військової діяльності й, очевидно, був досить добре знайомий з коротким мечем і його використанням. Однак він не надавав переваги звичним деталям, таким як використання меча в бою, коли писав свою працю. Він згадував, здебільшого, незвичайні явища. Одним з прикладів є історія про центуріона Пулло, який, кинувши дротика у ворога, пізніше сам був уражений дротиком у ремінь, що заважало йому дістати свій меч³³.

Класична послідовність у бою, яка зводилась до рукопашної сутички ще з часів Пунічних воєн і надалі, поділялась на дві фази. Спочатку римляни здійснювали залп пілумами з близької відстані, щоб зламати ворожий стрій і дезорганізувати ворога, а потім витягували мечі та швидко знищували ворога, поки той не отямився від залпу римських дротиків. Також могли вести і перестрілку дротиками, тоді дуже вже спостерігався яскравий контраст між цими фазами бою. Ось як це описував Лівій: «...битва була не рішуча, поки билися дротиками, і на правому фланзі, де почалась панічна втеча, римляни вже важче давали відсіч, а на лівому фланзі і з фронту тіснили варварів, котрі зі страхом озирались на когорти, які наступали з тилу. Коли бійці, кинувши залізні дротики і піки,

²⁹ *Флавій Вегецій Ренат*. Греческие полиоркеттики. Вегеций (Серия «Античная библиотека». Раздел «Античная история»). СПб: Алетейя. 1996. I, 11.

³⁰ *Ibid.* I, 12.

³¹ *Ibidem*.

³² *Onasander*. Strategikos. 1923, X, 4-6

³³ *Цезарь Гай Юлий*. Записки о Галльской войне / Пер. М. Покровский, ред. Данкова Л. Москва: Рипол-Классик, 2017. V, 44.

втягли мечі, тоді спалахнула як-би нова сутичка. Не ударами здалеку навмання і як попало вони вражали одне одного, але покладали всю свою надію в рукопашній сутичці на хоробрість і силу»³⁴.

Гладіус, окрім важливої тактичної переваги над противником, також мав великий психологічний вплив на ворога. Окрім згаданої вище події війни з македонцями та їх враження від дії римської зброї, Полібій також описав події бою при Замі в 202 році до Р.Х. під час Другої Пунічної війни: «Коли вороги зблизились, римляни згідно зі своїм давнім звичаєм видали дружний бойовий клич, вдарили мечами в щити і почали напирати на ворога»³⁵.

Отже, римський короткий меч посідав велике значення в римській военній системі та наряду з дротиком і прямокутним щитом був архетипним видом зброї, за яким навіть далеко від давньоримської військової справи людина, може цілком впевнено впізнати римського воїна.

Римляни поступово відходили від традиційного грецького озброєння, яке вони використовували по суті від заснування Вічного міста та запозичували інше озброєння в народів Середземномор'я з якими римляни активно контактували, а з деякими народами вони вели затяжні та напружені війни. Це війни з місцевими італійськими племенами за об'єднання всієї Італії під владою Рима, а також з кельтами, які неодноразово вдирались до Італії та загрожували самому Риму, три довгі війни з Карфагеном в Африці та Іспанії. Всі ці війни дали римлянам цінні уроки, які підготували їх до зміни у тактиці й озброєнні. Це стосується, зокрема, і мечів. Довгі грецькі мечі, призначені для нанесення здебільшого рублячих ударів, були замінені на довгі іспанські мечі, які добре підходили, як для нанесення рублячих, так і колючих ударів.

Рим від свого заснування в середині VIII ст. до Р.Х. та до часу об'єднання всієї Італії у кінці IV – першій половині III ст. до Р.Х. використовував тактику грецької фаланги, коли монолітна стіна зі списів напирала на бойові порядки ворога, і все залежало від мужності, підготовленості воїнів та цілісності цієї стіни. Однак, фаланга була вразлива з флангів і з тилу та була малорухлива. Ця тактика диктувала необхідність використання відповідного озброєння – довгих списів і круглих щитів, якими греки прикривали себе і своїх товаришів у строю. Пізніше римляни змінили свою тактику на більш маневрену – маніпулярну, за якою воїни шикувались по підрозділам у кілька ліній на визначену глибину. Це дозволяло римлянам швидко маневрувати та стягувати свої сили у більш важливі місця на полі бою.

Зміна в тактиці потягнула за собою і зміну в озброєнні, а можливо все відбулося одночасно, або ж римляни почали використовувати нове озброєння і разом з тим змінили свої прийоми ведення бою. Римські легіони почали використовувати продовговаті, прямокутні щити, які надійно їх захищали в щільному строю. В довгих списах вже не було великої необхідності, і вони були замінені на дротики, якими римляни засипали ворогів перед тим як наблизитись до них для рукопашної сутички. Таким чином, з часом склався звичний нам образ римського легіонера, який майже не змінювався століттями, і який лишається пізнаваним і в наш час.

Навіть сьогодні кінематографісти використовують образ типового римського

³⁴ *Ливий Тит*. История Рима от основания города... XXXIV, 14.

³⁵ *Полібій*. Всеобщая история... XV, 12.

легіонера, озброєного металевим списом, коротким мечем і прямокутним щитом у своїх «історичних» фільмах. Незважаючи на те, що історія Рима була досить суперечлива, а його воїни іноді чинили негідно, Рим лишається важливою частиною історії. А римські воїни, не дивлячись на всі свої вчинки, покрили себе вічною славою в боях та стали певним зразком мужності, честі та відваги, а їх вчинки та подвиги будуть пам'ятатися віками.

Dmytro Haldin

Swords of the Warriors of Ancient Rome in the 1st Century BC

Abstract: The political horizons of mighty Rome were rapidly expanding, and successful victories in military conflicts were achieved thanks to a properly formed, armed and trained army. And practical, simple and effective weapons were an important component of the successful battles of the Roman army. The Roman legions at that time were one of the most powerful forces in Europe. The barbarians trembled before their mighty ranks. Roman flags flew all over the Mediterranean in the II-III centuries. The lands of the Empire stretched from Britain in the north, Spain in the west, the coast of North Africa in the south, and the territories of modern Turkey and Israel in the east. At the time of the II century, the Empire reached its peak, and in the next, III century, certain crisis phenomena can be observed, which also affected the Roman army. However, the Romans will retain their power for a long time. The Roman army was the best in Europe at that time for a reason. They had good discipline, first-class training and good weapons, which helped them repeatedly defeat the enemy in various conditions. Roman weapons were successfully combined with their tactics. Legionnaires pelted enemies with darts, and then in close combat stabbed their enemies with short swords, covering themselves with long rectangular shields in dense formation.

One of the characteristic features of the Roman legionaries was that their weapons and armor were more or less uniform in nature, that is, all the soldiers of the legion had similar weapons and armor. This facilitated the application of one tactic in battle and simplified the provision of the army with everything necessary. Today, it is hard to imagine an ancient Roman legionnaire without his rectangular shield, short sword, javelin and armor – helmet and segmented armor. Of course, the weapons constantly underwent improvements and constructive solutions.

This study concerns the bladed weapons of the warriors of Ancient Rome, namely, the sword – a bladed weapon of close combat. On the basis of the written and archaeological sources available today, we can examine the specifics of the Roman warrior's weaponry and analyze the changes in bladed weaponry that helped the Romans unite all of Italy and later dominate the entire Mediterranean. With their swords and spears, the ancient Romans won many glorious victories and paved their way into eternity, earning an honorable place in military history.

Keywords: Antiquity, Rome, blade weapon, sword, warrior